

„ÉDESANYÁM NEM HASZNÁL GYERTYÁT! Ő NEM LÁT!”

A gyertya, mint a világosságtól a Fényig tartó peregrináció szentelménye

Dolgozatomban azt vizsgálom, milyen szerepet tölt be a gyertya a vallási élmény benső megélésében és külső reprezentációjában; milyen lélektani konnatációi tűnnek fel a népi vallásossághoz tartozó egyéni értelmezésekben és végül a krízis-, átmeneti- és emlékező rítusok keretében milyen közösségi igények, intézményi modellek határozhatják meg használatát.¹ Az elemzés tárgyát képező adatok a moldvai Magyarfalú vallásából származnak.²

Bevezetés

A *világosság* témája átszövi az egész bibliai kinyilatkoztatást. A teremtő Isten első alkotásaként elválasztotta a világosságot a sötétségtől (Ter 1,3), az üdvösségtörténet végén pedig maga Isten lesz a világossága az újjáteremtett mindenségnek (Jel 21,5). A „kezdet” és a „vég” között lepergő történelem maga is olyan összeütközés alakját ölti, amelyben a világosság és a sötétség (~ élet és halál) viaskodik egymással.³ A mitológiában a világosság és a sötétség egymást feltételező oppozíciók, ellentétes vagy egymást kiegészítő elvek szimbólumai.⁴ A világosság (~ fény) azon túlmenően, hogy a vallási jelképek középpontjában helyezkedik el,⁵ valójában maga a centrum is egyben, hiszen minden más jel rá irányul.⁶

A világosságot teremtő, fényt árasztó *gyertya* a kultúra egyetemes szimbólumai közé tartozik, különböző tartalmú rítusok fontos kelléke. Nem csak a transzcendencia, hanem az ember és az élet jelképe is.⁷ Könnyen eloltható, ezért jelzi az élet bizonytalanságát, önfogyasztó tulajdonsága miatt pedig az elenyészést

¹ A dolgozat a készülő *A hitélet néprajzi vizsgálata a moldvai Magyarfaluban* című disszertációm egyik témájához kapcsolódik. Köszönetet mondok Balázs Lajosnak és Tanczos Vilmosnak értékes szakmai tanácsaikért.

² Magyarfalú a romániai Bákó (Bacău) megyében fekvő Găiceana községhez tartozó római katolikus vallású magyar település. Ld. HALÁSZ 1981.; IANCU 2002.; IANCU – BENEDEK 2005.

³ Az Ószövetségben a fény olyan jel, amely láthatóan megmutat valamit Istenből. A világosság Isten adománya, ami az Újszövetségben, mint a Logosz attribútuma kap kinyilatkoztatást. A metafizikai síkon aluli morális szinten, a világosság fiainak nevezik az újszövetségi iratok a Krisztuskövetőket, akik a sötétségből a világosságra törekszenek. SZABÓ – NAGY 1986. 1434–1435. Vö. HOPPÁL – JANKOVICS – NAGY – SZEMADÁM 1997. 77–78.; PÁL – ÚJVÁRI 1997. 170–171.

⁴ PÁL – ÚJVÁRI 1997. 141–144.

⁵ SZABÓ – NAGY 1986. 1434–1435.

⁶ Mindez a szakrális (képző)művészetekben követhető nyomon, ahol a fény alapvető ikonográfiai elem. PÁL – ÚJVÁRI 1997. 170–171.

⁷ DANKÓ 2004. 169–170.

jelképezi. A gyertya a szakrális kommunikációt kísérő vagy az azt indokoló hit jelképeként is előfordul. A katolikus liturgiában főként szimbolikus jelentése miatt emelték be,⁸ bár korábban nélkülözhetetlen világító eszköz volt.⁹ Az életfordulóhoz kapcsolódó ünnepi rítusokban esztétikai funkciója dominál.

A *szentelt gyertya* egyike a legrégebbi egyházi szentelményeknek, s mint ilyen jelképes tartalma igen gazdag. A szentelményes eljárásokban, egyéni és közösségi szertartásokban egyszerre szimbóluma a halandóságnak és az örök életnek.¹⁰ A szentelmények, így a szentelt gyertya is, bár a mindenkori hivatalos liturgia szerves részét képezik,¹¹ a népi hitvilágban, mint mágikus tárgyak is jelentős szerepet töltenek be. Ennek alapja az a hit, hogy az egyházi szentelés vagy áldás révén a hétköznapi használatukból kiemelve, természetfeletti célokra is alkalmassá válnak. A népi vallásosságban az univerzális „hiedelemtárgyak” által, a gonosz szellemek távoltartását és a földi javak védelmét természetfeletti úton biztosítják.¹²

Az érzékek és a vallásos élmény

A rendszeres teológia a bibliai narrációk alapján rámutatott arra, hogy az isteni apokalipszis, theofánia az érzékszerveken át történik.¹³ A szakrális kommunikációban az ember a maga kognitív, empirikus és szenzuális képességeinek együttes valóságában vesz részt.

A látható, érezhető, tapintható gyertya, fényt árasztó tulajdonsága miatt leginkább a látással van összefüggésben. A *látás*, mint társadalmi aktus teoretizálásának problémája a modern nyugati kultúrában gyökerezik.¹⁴ A „nézés”, „látás”, „tudás” fogalmak erősen összefonódnak. A látás ugyanis nem pusztán érzékelés, hanem egyfajta értelmezés is, ezáltal pedig valamennyi érzék közül a legszoro-

⁸ A kereszténységben elsősorban Krisztust, az Igazságosság napját, a világ fényét jelképezi. A nagyszombati gyertya a Megváltó halálára és feltámadására utal. Az oltárgyertya Krisztus szűztől való születését fejezi ki, mivel a viaszt a szűzies méhek készítik. PÁL – ÚJVÁRI 1997. 170–171. A gyertyát az egyházi szertartásokban, liturgiában a 3. századtól említik a források. Kezdetben a temetésen, ill. a holtakról való megemlékezéseken, a 4. századtól pedig az újonnan megkeresztelték kezében. Az 5. század közepén a jeruzsálemi Szent Sír templomban húsvét éjszakáján a jelenlévők égő gyertyát tartottak a kezükben. A 11. századtól a körmenetekben vitt gyertyákat az oltár köré állították, ettől kezdve a gyertyák helye az oltáron van. A liturgikus reform után az oltáron legalább két gyertyának kell égnie. TAKÁCS 1998. 294.; VERBÉNYI – ARATÓ 1989. 86.

⁹ DANKÓ 2004. 168.; FILEP 1979. 356.

¹⁰ TAKÁCS JÓZSEF 1998. 294.

¹¹ DANKÓ 2004. 173.

¹² Ld. Pócs 1981. 650.; FILEP 1979. 359.

¹³ Schütz Antal teológus rámutat arra, hogy a Bibliában sokan csak az érzéki találkozás útján nyerik el a gyógyulást vagy a hitet. Jézus a fül érintésével, a nyelv nyállal, a szem sárral történő bekenésével közeledik az ember legnyíltabb megszólíthatósági pontjához. Mint írja, ez a fajta, érzékeken alapuló Isten-megismerés folytatódik az Egyházban, főként az igehirdetésben (hallásban) és a szentégekben (érintés, ízlelés, látás) stb. SCHÜTZ 1997. 279.

¹⁴ Ld. CRARY 1999. 330–390.

sabban függ össze a megismeréssel.¹⁵ A szem magába foglalja több másik érzékszerv képességét.¹⁶

A transzcendenst jelképező, szakralitást közvetítő gyertya, látással való szoros összefüggését egy példával illusztrálom. Amikor egy tizenhét éves, helyi lánytól édesanyja gyertyahasználati szokásai felől érdeklődtem, a következőt válaszolta: *Édesanyám nem használ gyertyát. Ő nem lát!*

A gyertyahasználat tere Magyarfaluban

A moldvai Magyarfalú vallásában a gyertya a beavató rítusok, a paraliturgikus vallásos cselekmények, a népi büntető rítusok,¹⁷ a különböző mágikus cselekedetek során meghatározó szakrális vagy mágikus tárgy.

A gyertyahasználat alkalma (ideje és tere) részben meghatározott és kötött, részben kötetlen. Igénybevételét voltaképp (a spontán esetek kivételével) az egyházi év illetve az emberélet ciklikus taglalása rendszerezi, de tovább fragmentálják a különböző természeti, társadalmi vagy egyéb, egyéni krízisek, ünnepek alkalmi is. A gyertyahasználat alábbi felsorolása nem valamiféle dogmatikai tipológia kíván lenni, hanem olyan, egymást átjáró, megerősítő és kiegészítő értelmező kategóriák, amelyek a modellezést szolgálják ebben a konkrét gyakorlatban.

A gyertyahasználatban megkülönböztethető egy nyilvános és egy privát tér. A nyilvános tér – meghatározottságából fakadóan – kollektív jellegű, döntően a hivatalos rítusok színterét jelenti. Ebből kifolyólag használatára egyfajta homogenitás jellemző, legalábbis ami az idő, forma és mód tényezőket illeti. A hozzá kapcsolódó képzetek sokszínűek, lényegileg a hivatalos teológiai elvek mentén – személyessé artikulált keretben – mozognak. A személyes igényt kielégítő, nem-nyilvános térben használt gyertya ennél jóval differenciáltabb, heterogén képet mutat. Benefitív, benevolentív tulajdonságait a szakrális tradíció tapasztalata működteti és „garantálja”, amit számos verbális vallomás megerősít.

Nyilvános terek

Az 1960-as évekig a gyertya, világító eszköz volt a *templomban*. A „magyar misének”¹⁸ nevezett imaalkalmon természetesen liturgikus funkciót is betöltött. Napjainkban a mise alatt kötelezően előírt, oltáron égő két gyertyán kívül előfordul: Gyertyaszentelő Boldogasszony napján (február 2.), szent Balázs napján (február 3.); a nagypénteki Feszület-devóció alkalmával;¹⁹ a húsvéti új tűz pro-

¹⁵ TÁNCZOS 2006.

¹⁶ Részletesebben ld. SOESMAN 2006. 114.

¹⁷ Moldvai kitekintés ld. KOTICS 1997. 45.; ILYÉS 2004. 65.

¹⁸ A deákok, kántorok által vezetett imaalkalom helyi megnevezése, ahol a rózsafűzér, litániák, egyházi népi énekek hangzottak el. BÁLINT 1938. 57.; TÁNCZOS 1995.

¹⁹ Ld. CSOMA 2000. 35.

cesszió; az ádventi koszorún;²⁰ valamint a hívők beavató és elválasztó rítusain (keresztelő, elsőáldozás, bérálás, esküvő, avatás, gyászszertartás).

A halottkultuszban, a temetési szertartásokban a gyertyának kiemelt szerepe van. Az isteni világot fényben, a Rossz túlvilági birodalmát sötétségben elképzelő ember számos rítus által igyekszik a túlvilágra induló halottat fény-szimbólumokkal „ellátni”. Maga a római katolikus temetési szertartás záró mondata is a világosság szimbolikájára épül: „az örök világosság fényeskedjék neki!”.²¹ Magyarfaluban mindenszentek illetve halottak napján a temetőben az élők „liberát fizetnek” (~ ti. papi szabadító ima) elhunyt hozzátartozóiknak.²² A sírok felett mondott imáért és áldásért a pap meghatározott összeget és egy szál gyertyát kap. Előfordul, hogy ekkor alamizsna gyanánt egymásnak vagy idegennek is adományoznak gyertyát.²³ A halál beálltától a gyázmise végéig a ravatal mellett állandó jelleggel ég a gyertya. A temetési szertartás során, különösen a mise alatt égő és a halott kezébe elhelyezett illetve vele együtt eltemetett gyertyák száma, formája változó.²⁴

A magyarfalusiak minden vallásos témájú tárgyhoz tisztelettel viszonyulnak, ellenben értelmezésükben csak a hivatalosan (egyházilag) megáldott tárgyak töltenek be szakrális funkciót. Valamennyi *útmenti kereszt*, szakrális kisépítmény felszentelést nyert, köréjük leginkább karácsonyi és húsvéti időszakban mécseszt helyeznek.

Privát terek

Az egyéni vagy szűkebb közösségi szinten használat gyertya sokrétű funkciót tölt be, használatára differenciáltság jellemző. Megkülönböztetünk nem-szakrális-, mágikus-, szakrális- valamint ezek együttesét ötvöző alkalmakat, célokat. Minthogy az egyes funkciók dominanciája eseti változásokat mutat, kategorizálás helyett pusztán az alkalmakat sorolom fel: világítás, tűzgyújtás, gyümölcsfaoltás; gyertyakollekció; az emberi életfordulók ünnepei; „boszorkány” (el)üldözés(e) valamint a Rossz távoltartása; félelem- és viharűzés; Szent Márta kilenced; házi gyónás; házszentelés; lakodalmi vacsora; haldokló beteg; halotti tor.

Gyertya típusok és funkció(váltás)ok

Az alábbi, modelláló tipológia a gyakorlatban használt, alkalomhoz kötött gyertya nyelvi megfogalmazása alapján állt össze. Elnevezése magába sűriti azt az eseményt, amelyben használói igénybe veszik. Ez a gyakorlat nem általános,

²⁰ Az ádventi koszorú az utóbbi években jelent meg a falusi templomban, az otthonok szakrális tárgyai közé még nem került be.

²¹ Ld. BALÁZS 1995.; KOTICS 1997.; MOHAY 1997.; NYISZTOR 1997b.; VIRT 2001.; DANKÓ 2004. 172.

²² Román kifejezés: váltáság.

²³ Ld. VIRT 2001. 156. Vö. NYISZTOR 1997b.

²⁴ Vö. BOSNYÁK 1980. 222.

az azonban igen, hogy a gyertyák egymástól való megkülönböztetése a rítusokhoz történő társítás révén zajlik. A rítus nevét viselő gyertya problematikáját bővíti a gyertya, eredeti funkciójától eltérő (további) használata (funkcióváltás), amire az alábbiakban több példát is idézek.

A magyarfalusi B. M. által felsorolt gyertyatípusok három egységet érintenek: az emberélet fordulók, a liturgikus szertartások valamint az egyéb gyertyahasználati alkalmak.

1. A *keresztelő gyertya* a keresztény beavató rítus szakrális kelléke mely által az egyház tagjává vált személy „megkapja” szimbolikusan a világosságot. A gyertyát a keresztszülő vásárolja meg. A keresztelő gyertya, a rítust követően a plébános tulajdona lesz, amit vagy eléget (a misék alatt) vagy újabb gyertya előállítására használ fel. Van, aki e cselekedetet helytelenítve (*elveszi a gyermek világosságát*) nem adja át a gyertyát a papnak, hanem saját célokra használja fel. Például óvó, védő célból az alvó csecsemő mellé vagy fölé helyezi.²⁵ Előfordul, hogy a gyertya a felnőtt gyermek birtokába kerül, aminek későbbi használata már ismeretlen.
2. Az 1980-as évekig az elsőáldozók is tartottak kezükben egy fehér színű szentelt gyertyát, ma azonban nem szokás.
3. *Bérmálkozó gyertyát* fognak kezükben ellenben a bérmálás szentségében részesülő fiatalok. Az egyforma színű és méretű gyertyát a plébános vásárolja és az egyház felnőtt tagjaivá váltak tulajdona lesz. A gyertyát sokáig „emlékbe” őrzik, majd különböző helyzetekben (pl. áramszünet idején) elégetik.
4. Az *esküdt gyertya* a házasságkötő szertartás és az azt követő lakodalom szakrális illetve mágikus kelléke, amit a násznagy vásárol meg. Hozzá kapcsolódik az az általános hiedelem miszerint, amelyik násznagy gyertyalángja előbb elalszik, a vele azonos nemű házasság fog előbb meghalni.²⁶ Másodlagos funkciót a házasságkötést követő vasárnapon, az avatási rítuson tölt be. Funkcióváltásra is sor kerül, hiszen a helyi néphit szerint a viharúzésre ez a legalkalmasabb eszköz, vastag füstje, kétszeresen megáldott (házasságkötés, beavatás) mivolta miatt. Korábban létezett egy ún. *négyes gyertya* is, amely kétszer két összefont, díszített gyertyából tevődött össze, és amely leginkább a lakodalmon töltött be díszítő, esztétikai funkciót.²⁷
5. A *gyónási gyertyát* a betegségben szenvedő hívőt otthonába gyóntató plébános gyújtja meg. A helyi B. V. szerint ebben a kontextusban a gyertya az Eucharisztia jelenlétének a szimbóluma.
6. Önálló egységet alkot a halottkultuszban használt gyertya-együttes. A magyarfalusi hagyományban az emberi elmúlás folyamatának utolsó szakaszában a haldokló és környezete viszonyában a hangsúly a lélek gondozására tevődik át.²⁸ Ezt a kritikus helyzetet segíti a *haldokló kezében*

²⁵ Vö. BÁLINT 1938. 85.

²⁶ Vö. BOSNYÁK 1980. 199. BALÁZS 1994. 188.

²⁷ Vö. BOSNYÁK 1980. 201.

²⁸ Ld. BALÁZS 2001. 216.

adott vagy tartott *égő gyertya*,²⁹ ami az eltávolító rítus egyik szakasza, mely során a haldokló lelkéért küzdő Jó és Rossz (Krisztus és a Sátán) szellemek harcában a rítus a Jó győzelmét segíti elő.³⁰ Érdekes, hogy bár egyedül a szentelt gyertyának tulajdonítanak szakrális erőt, halál esetén nincs jelentősége annak, hogy a kéznél lévő gyertya felszentelt vagy sem.

Ide tartozik az ún. *ótár*-³¹ vagy *kalácsgyertya*, amit többen még életükben elkészítenek. A személy két, saját testhosszának megfelelő méretű gyertyát márt, amit csigaformában teker föl. A kalácsgyertyának „elő” funkciója súlyos betegség, halál közeli állapot esetén van vagy lehet. Ekkor az egy kalácsgyertyát friss vízbe áztatják, a beteg iszik a vízből és megmosakszik vele. Eredeti funkciói szerint az egyik ótárgyertát a kántor által elmondott búcsúimádság alatt,³² a másikat a gyászmisén, a temetési szertartáson és a halotti toron égetik el. A fiatalon és hajadon elhunytak számára korábban három, testhosszuknak megfelelő méretű gyertyát mártottak, a harmadik darab az *esküdt gyertya* szerepét töltötte be a temetésen azaz, az elhunyt névtelen társ gyertyáját is elégették.³³ A hazajáró halott (lelkétől) való félelmet egyesek azáltal „enyhítik”, hogy az ótárgyertyát a „fűrösztő” aszszonynak adják, aki még aznap elégeti a lévő, hogy a közösségi norma így kívánja. Hitük szerint a *halottal együtt eltemetett gyertya*, a túlvilágon világitást szolgál.³⁴ *Práznyik gyertyát* kap végül a temetést követő halotti tor minden résztvevője, az ebédén kívül ez lévő a halott lelki üdvéért szánt alamizna.³⁵

1989 után Magyarfaluban is megtartják a *negyven napos tort*, az ún. *pománát*,³⁶ amire a temetésen egykor segédkezőket, a rokonokat, hozzátartozókat és a közösség szegényebb tagjait hívják meg. Előfordul, hogy a résztvevők ez alkalommal is kapnak gyertyát.³⁷

7. A *húsvéti gyertyát* a húsvéti „új tűz” körmeneten illetve a hazaúton valamint a húsvéti vacsorán gyújtják meg a feltámadás jelképeként. A misét

²⁹ Tematikus monográfiájában Virt István írja, hogy a haldokláskor a beteg kezébe fogott gyertyát halála után általában mellé teszik a koporsóba. Előfordul olyan eset is, amikor megőrzik a gyertyát, és rossz idő közeledtével, meggyújtják, imádkoznak mellette, hogy a „nagy üdö” elkerülje a házat. VIRT 2001. 22. 226. 240. 254.

³⁰ Ld. VIRT 2001. 170. 216–217. Balázs Lajos a csíkszentdomokosi „megkerítésről” írt tanulmányában megjegyzi, hogy a megkerítésben használt gyertya kerül a halott kezébe. Ez az aktus, a szerző szerint azon túlmenően, hogy a lelket átsegíti Krisztus karjaiban, linearitást teremt a véges földi élet és a lélek időtlen, végtelen élete között. Ld. BALÁZS 2001. 266.

³¹ Kérdés, hogy ez az elnevezés összefüggésben van-e a kántor által elmondott *zoltár* imádsággal. Pusztinában ezt a gyertyát testgyertyának nevezik. NYISZTOR 1997b. 119.

³² Ld. SZENDREI – TÁTRAI 1979. 437–438. A kántor által elvégzett halottbúcsúztató rítus neve: a halott „(z)ótára”, amelyen az említett, csigaformában felcsavart gyertyát elégetik. Kérdés, hogy a Kárpát-medencében az imakönyvek olvasásához világitásként használt *tekerccsgyertya* (egyik) táji változata az *ótárgyertya* vagy eredetét a moldvai (katolikus) hagyományokban kell keresni. Vö. BÁLINT – BARNÁ 1994. 274.

³³ Ld. VIRT 2001. 47.

³⁴ Ld. VIRT 2001. 295. Vö. BALÁZS 2001. 266.

³⁵ BOSNYÁK 1980. 224.; BALÁZS 1995.; DANKÓ 2004. 171.; KOTICS 1997.; MOHAY 1997.; NYISZTOR 1997b.; VIRT 2001. 76. 133.

³⁶ Román kifejezés: alamizna.

³⁷ Ld. VIRT 2001. 88.

- celebráló pap kezében a vastag, keresztelési rítusokon is világító gyertya van, rajta az alfa és ómega jel, valamint az aktuális évszám.³⁸
8. *Szenteltgyertyát* Magyarfaluban egyszerű imádkozáskor csak kivételes esetben, illetve a Szent Márta imádság alatt,³⁹ súlyos betegség esetén, valamint viharúzéskor használnak.
 9. *Házszentelő gyertyával* kezében fogadja a családfő a Vízkereszt idején házszentelést végző plébánost. A papot kísérő „negyebíró”⁴⁰ elfújja, majd begyűjti a gyertyákat. A házszentelő gyertya eredeti (1980-as évekig) funkciója az MGB monogram és az aktuális évszám mennyezetre történő „felírását”, füstölését szolgáló eszköz volt. Napjainkban a plébános által begyűjtött gyertyát eladásra vagy újak készítésére használják fel.
 10. „*Kilenc gyertya*” nevet viseli a ráolvasások, jóslások, feketemisék alkalmával használt gyertya.⁴¹
 11. „*Kereszt gyertyát*” tesznek egyesek a Rossz távol tartása céljából az ágy matraca alá, valamint a halott párnája alá ezzel is elősegítve üdvözülést.⁴²
 12. A gyertya a mindennapokban számos profán funkciót is betölt(het).⁴³

Peregrináció

A Bibliában a világosság egyrészt a Fény tulajdonsága, másrészt a Teremtő expanziója, azaz a teremtés első alkotása, aminek az elfogadása az Isten-i látással történik.⁴⁴ A teológiában a Fény az eszkatológikus beteljesülés jelképe.⁴⁵ A Fény a peregrinációnak – mint az üdvtörtén során mindvégig jelenlévő úton levésnek – véget vető örök világosság. A kezdet és a vég közötti üdvösségtörténet „középpontján” Jézus Krisztus személyében testesült meg a Világosság. (A keresztény szimbolikában, a szakrális művészetben Jézus egyik legfőbb jelképe közismerten a gyertya). A világteremtés – világvég e modellje az emberi életben is nyomon követhető. A keresztény szertartásban a születéstől a halálig, sőt a halálon túli dimenzióra is kiterjedő rítusok révén közvetíti hívei számára a szakrális fényt, fényszimbolikát. A gyertya, mint szentelmény, fontos kegytárgy – azaz az egyház által misztérium kódokkal gazdagított szakrális jel – amely az „ősi” világosság és a beteljesült világosság között fragmentumokban jeleníti meg, „tanúskodik”⁴⁶ a kezdet és a vég közötti, átmeneti időben a Fényről.

³⁸ Vö. BALOGH 2001.

³⁹ A „Szent Márta kilenced” című rövid imádság az utóbbi években jelent meg Magyarfaluban.

⁴⁰ Ti. *negyedik* bíró, első lévén a pap, második a kántor, harmadik a harangozó, *negyedik* a sekrestyés.

⁴¹ Vö. BOSNYÁK 1980. 147.

⁴² BOSNYÁK 1980. 222.

⁴³ Az egykori büntető rítusokon, az öngyilkosok temetési szertartásain használt, valamint a gyertyával kapcsolatos szólásokra, átkokra, jóslásokra itt nem térek ki. Ld. DANKÓ 2004. 168.

⁴⁴ „És Isten szólt: 'Legyen világosság!' És lett világosság. *Látta* Isten, hogy a világosság jó! Ter 1,3.

⁴⁵ FILA 1992. 16. A sötétben ragyogó isteni Fényt (az archaikus népi imaszövegekben) az isteni Szó, Ige is helyettesíti, a két szimbólum olykor egymásnak a szinonimája. TÁNCZOS 2001. 92.

⁴⁶ Vö. Keresztelő Szent János küldetése a Világosságról való tanúságtétel volt Jn 1,7–8.

A gyertya népi metafizikája

A magyarfalusi gyertyahasználatból levonható következtetések egyik része a gyertya szakralitásának népi értelmezéseihez kapcsolható, a másik egység a hivatalos teológiai gondolkodás népi vallásosságban megjelenő lecsapódásairól ad képet. A gyakorlatban természetesen e kettő között éles határ nem vonható. A gyertya szakralitásának, a fény szimbolikájának eredetére vonatkozó népi értelmezések közül az alábbiakat emelem ki.

A második isteni személy megtestesülésének körülményeit elbeszélő magyarfalusi legenda szerint: „a méh, adta be Szűz Máriának Ézust. Szűz Mária, bé volt rekesztve (börtönbe volt zárva). S akkor oda ment egy méhe, Szűz Mária kiszúrta az úját a kulcs lukan – annyicska világja (fénye) volt – s megcsípte, s hagyott egy csepp mézet az úján, s azt lenyalta s abból fogta el Szűz Mária Jézust”.⁴⁷ A méh – közzismerten – a legtöbb kultúrában az isteni kegyelem megtestesítője, termékenység-szimbólumként a termékenységi rítusok gyakori szereplője, sajátos élettana (téli hónapokra kaptárába húzódik, tavasszal új életre kel) miatt a lélek jelképe. A kora keresztény katakombaművészetben a halottaiból feltámadó Krisztust, általánosságban pedig a halhatatlanságot jelképezte. A keresztény gondolkodók a három téli hónapot, amíg a méh nem jön ki a kaptárból, a Krisztus halála utáni három napnak feleltették meg. A legendák szerint a méhek a megfeszített Krisztus könnyeiből születtek, a méhviasz ezért vált a mise szakrális kellékévé. A méhviasz a méhkirálynő parthogenezis-képzete folytán Krisztus szűzi fogadására utaló képzet antik hagyomány. Az oltárgyertya Krisztus Szűztől való születését is kifejezi, mivel a viaszt a szűzies méhek készítik.⁴⁸

A magyarfalusi népi értelmezésben a virágillat analógiájára, a gyertya illata: *Krisztus illata* (B. M.). A gyertya illatához egyesek Krisztus-jelenlétet asszociálnak.

Újszövetségi forrásokra támaszkodva egyes helyi értelmezések szerint a gyertya a Jézus által megjelenített isteni világosság archetípusa, mely révén az emberek a „világosság fiaivá” lényegülhetnek át.

Egyfajta eszkatológikus vízió társul az egyik magyarfalusi hiedelemhez, mely szerint a Jézus által megjelenített világosság (tk. Jézus megtestesülése) a barbárságot, vadságot megszüntető hatalom és tudás jelképe, amit az ember istenképiségének helyreállítása céljából kapott. A bűnre hajló emberi természet következtében azonban ez a tudás „újabb vakságot” eredményezett lévén, hogy azt a világosság adományozója ellen használta fel az ember (B. M.).

Érdekes oppozícióval (méh – darázs) találkozunk egy Magyarfaluból származó, Bosnyák Sándor által közölt mondában. A bűnbeesést elbeszélő mondaváltozat szerint ugyanis a bűnbeesést a darázs-csípés okozta: „Tudja-e, hogy vétkezett először Ádám Évával? Úgyhogy csóréra vótak, s akkor álltak szembe kettend, s akkor eljött egy darázs, akkor Adámnak megszúrta a seggét, s akkor előre moz-

⁴⁷ Az inkarnáció körülményeinek elbeszéléseit számos legenda, apokrif narráció és eredetmonda őrzik. Ld. BOSNYÁK 2001. 42–45.; IANCU 2002. 62–64.; LAMMEL – NAGY 1995. 135–137.

⁴⁸ PÁL – ÚJVÁRI 1997. 170–171.

dult. S akkor Éva szerette, s azt mondta, hogy: Még eccer, még eccer, még eccer. S akkor úgy volt”.⁴⁹

A magyarfalusiak többsége a fentiekben felsorolt elképzelésekről mit sem tudva a gyertyát szentelmény (felszentelt) mivolta miatt használja. Egyesek szerint a gyertya erősen megimádkozott következőképp *érdeme van*, természetfeletti attribútumai nem vesznek el, nem lehet *megszentségteleníteni*.

A gyertyához, mint tárgyhoz erkölcsi képzetek is társulnak: ki milyen erkölcsi életet élt, ahhoz mérten részesül világosságából, kegyelemközvetítő erejéből. *A bűnös embernek a halált juttatja eszébe a gyertya, fél, de ha tiszta, akkor neki megnyugvást jelent* (I. A.).

A gyertya végül hatalom: *az embert erőst megsegíti, egy csepp fény nagy sötétséget megvilágít, de ha nem ügyeled: eléget (...) amilyen nagy jót tesz, akkora kárt es tud okozni, ha nem ügyeled* (B. F.). A gyertya tehát egyesíti az áldó és a pusztító erőket, az emberben rejlő s az emberen múló tényezőket.

Összegzés

A gyertya, mint a Természetfeletti archetípusa⁵⁰ és mint a szakrális világosság szimbóluma, a világ teremtésétől és az ember születésétől – a világ végéig és az ember haláláig tartó kontinuumot tagoló fordulónak, alkalmaknak a szentelménye. Szentelmény mivolta és a hozzá kapcsolódó rítusok révén pedig az embert a természetfeletti lények hatalmának és erejének a birtokába juttatja.⁵¹

A gyertya – akár a tapintás, akár a szaglás vagy a látás által megtapasztalt és használt szimbolikájára gondolunk – a magyarfalusiak valláságban közvetlenül a mulandóságra (halálra) emlékeztet, közvetve azonban a transzcendensre irányítja a figyelmet.

A szentelmény a lét határhelyzeteiben, az átmeneti- és az emlékező rítusokon szakrális és/vagy esztétikai kellék. Élők rítusain, holtak kultuszain mind-mind az istenséget és/vagy a démonokat befolyásoló mediátor vagy megjelenítő eszköz.⁵²

A szentelmények sorában betöltött domináns szerepére, liturgikus kellék mivoltán túlmenően, minden bizonnyal az is közre játszik, hogy más vidékekhez képest Magyarfaluban kevés az ún. szakrális tárgyféleségek száma.⁵³

Az egyéb kegytárgyakkal (mint például a zarándokközpontokról beszerzett Mária-szobrok) szemben a gyertyának nincs presztízs vagy reprezentatív értéke. Használatára következőképp sem divatok sem politikai nyomás nem hatott, hiszen nem csak az egyén és annak kulturális, vallási identitásához kötődik, hanem lényegében ezek fölött áll, magához a Logoszhoz kapcsolódik.

⁴⁹ BOSNYÁK 2001. 15.

⁵⁰ Az archetipikus képekről ld. TÁNCZOS 2001. 23.

⁵¹ SZENDREI 1938. 11.

⁵² Vö. NYISZTOR 1997b. 122.

⁵³ Vö. VIRT 2001. 65.

A kultúra számos egyéb aspektusához hasonlóan, a modern szekularizálódó életkörülmények között a gyertya jelentéstartalma változik, esztétikai jellege felerősödik. Ezzel összefüggésben azonban a szentelmény illetőleg a gyertya funkcióinak háttérbe szorulásáról koránt sem beszélhetünk. Tény, hogy a – szakirodalomban archaikusnak nevezett – moldvai csángó falvakban a metafizikai problémákról való gondolkodásra továbbra is a szimbolikus képi forma a jellemző. S ehhez minden bizonnyal közrejátszik az is, hogy a népi kultúrában, a rítusok megélőí számára nem csak a megértés hanem az átélés is fontos szempont.⁵⁴

Irodalom

BÁLINT SÁNDOR

1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

1989 *Karácsony, húsvét, pünkösöd.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR

1994 *Búcsújáró magyarok.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

BALÁZS LAJOS

1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson.* Kriterion Kiadó, Bukarest.

1995 *„Menj ki én lelkem a testből...” Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda.

2001 *A haldokló megkerítése. A lélekmentés pogány és keresztény rítusa Csíkszentdomokoson.* In: Pócs Éva szerk. *Lélek, halál, túlvilág.* Tanulmányok a Transzcendensről II. Balassi Kiadó, Budapest, 261–267.

BALOGH FERENC

2001 *A húsvéti gyertya és fény.* In *Életet a léleknek*, április 15. Győr.

BARNA GÁBOR SZERK.

2001 *„Nyisd meg, uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

BENKŐ LÓRÁND (FŐSZERK.)

1967 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I.* Akadémia Kiadó, Budapest.

BOSNYÁK SÁNDOR

1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* Folklór Archívum 12. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

2001 *Magyar biblia.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

CSOMA GERGELY

2000 *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál.* Kráter Műhely Egyesület, Pomáz.

CRARY, JONATHAN

1999 *A megfigyelés módszerei.* Osiris Kiadó, Budapest.

⁵⁴ TÁNCZOS 2001. 24. Ld. Lovász 2002. 9.

DANKÓ IMRE

2004 A gyertya szerepe a mai magyar protestáns vallásgyakorlatban. *Néprajzi Látóhatár* XIII. évf. 3–4. szám. 163–195.

DIÓS ISTVÁN (FŐSZERK.)

1998 *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

DOBOSY LÁSZLÓ

1991 Díszes búcsús gyertya. A *Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 27. Miskolc, 332–334.

DOMOKOS PÁL PÉTER

1987 *A moldvai magyarság*. Magvető Kiadó, Budapest.

ELIADE, MIRCEA

1997 *Képek és jelképek*. Európa Kiadó, Budapest.

FILA BÉLA

1992 *A kegyelem beteljesedése*. Printorgan Kiadó, Budapest.

FILEP ANTAL

1979 Gyertya. In *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. kötet. Akadémia Kiadó, Budapest, 356.

GÁLFFY MÓZES

1960 A méh nevéről a moldvai csángó nyelvjárásban. *Klny. Studia Universitatis Babes-Bolyai, Series IV Fasciculus 2 Philologia*. University Press, Kolozsvár.

GAZDA KLÁRA

2001 A román halotti rítusok tárgyi kellékei és a lélek túlvilági útja. In: Pócs Éva szerk. *Lélek, halál, túlvilág. Tanulmányok a Transzcendensről II*. Balassi Kiadó, Budapest, 302–310.

GIUSSANI, LUIGI

1999 *A vallásos érzék*. Vigília Kiadó, Budapest.

HALÁSZ PÉTER

1981 *Magyarfalu helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 19. M. Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

2005 *A moldvai csángó magyarok hiedelmei*. General Press Kiadó, Budapest.

HOPPÁL MIHÁLY – JANKOVICS MARCELL – NAGY ANDRÁS – SZEMADÁM GYÖRGY (SZERK.)

1997 *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest.

IANCU LAURA

2002 *Johófiú Jankó. Magyarfalusi csángó népmesék és más beszédek*. Benedek Katalin szerk. Somhegyi Kiadó, Velence.

IANCU LAURA – BENEDEK KATALIN

2005 *Magyarfalusi emlékek*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

ILYÉS SÁNDOR

2004 Fekete kereszt alatt. A megesezt leány büntetőrítusainak szimbolikája a moldvai csángóknál. In: Tánczos Vilmos szerk. *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 59–81.

KOLUNBÁN LEVENTE

- 2004 A viasz erejéből. Az ijedség gyógyításának szimbólumai egy gyergyó-kilyefalvi öntőasszony rítusaiban. In: Tánczos Vilmos szerk. *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 94–103.

KOTICS JÓZSEF

- 1997 Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc szerk. *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 36–56.

KUNT ERNŐ

- 1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolatkiadó, Budapest.

LAMMEL ANNAMÁRIA – NAGY ILONA

- 1995 *Parasztbiblia. Magyar biblikus történetek*. Osiris Kiadó, Budapest.

LOVÁSZ IRÉN

- 2002 *Szagrális kommunikáció*. Európai Folklór Intézet Kiadó, Budapest.

MOHAY TAMÁS

- 1997 Temetés a moldvai Frumószában. In: Pozsony Ferenc szerk. *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 96–106.

NYISZTOR TINKA

- 1997a „Rendes” temetés Pusztinában. In: Pozsony Ferenc szerk. *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 106–113.

- 1997b A gyertya használata mindenszentek és halottak napján Pusztinában. In: Pozsony Ferenc szerk. *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 113–123.

PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT

- 2001 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest.

PETI LEHEL

- 2004 Elromlott a világ. Egy mítosz archetipológiája, avagy a moldvai csángók időszemléletéről. In: Tánczos Vilmos szerk. *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 39–59.

- 2005 Szagrális térátélés és szimbolikus ellenőrzése egy csángó falu környezetében. *Korunk*, harmadik folyam XVI/2. Kolozsvár, 62–68.

PÓCS ÉVA (SZERK.)

- 1981 Szentelmények. In *Magyar Néprajzi Lexikon 4. kötet*. Akadémia Kiadó, Budapest, 650–652.

- 2001 *Lélek, halát, túlvilág*. Balassi Kiadó, Budapest.

POZSONY FERENC

- 1997 Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai. In: Uő (Szerk.) *Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kolozsvár, 240–247.

RITUALE ROMANUM (RR)

1980 *Szentelések és áldások a Rituale Romanum alapján.* Kiadja az Országos Liturgikus Tanács. Budapest.

RÓZSA HUBA

1997 *Kezdetkor teremtette Isten. A bibliai őstörténet magyarázata (Ter 1–11).* Jel Kiadó, Budapest.

SOESMAN, ALBERT

2006 *Tizenkét érzék.* Kláris Kiadó, Budapest.

SZABÓ FERENC – NAGY FERENC SZERK.

1986 *Biblikus teológiai szótár.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

SZENDREI JANKA – TÁTRAI ZSUZSANNA

1979 *Halott búcsúztatása.* In *Magyar Néprajzi Lexikon 2. kötet.* Akadémia Kiadó, Budapest, 437–438.

SZENDREY ZSIGMOND

1938 *A halottak, szentelmények és eljárásmodok a varázslatokban.* Klny. az Ethnographia – Népélet 1938 évi 1–2. számából. Budapest.

SZENTÍRÁS

2000 *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján.* Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest.

SCHÜTZ ANTAL

1997 *Érzéki megismerés.* In *Magyar Katolikus Lexikon III.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 278–279.

TAKÁCS JÓZSEF PÉTER

1998 *Gyertya.* In *Magyar Katolikus Lexikon IV.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 294–296.

TÁNCZOS VILMOS

1995 *„Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban.* Erdélyi Múzeum LVII. 3–4. 82–98. (Megjelent még: TÁNCZOS Vilmos 1996. *Keletnek megnyílt kapuja,* Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 190–222.)

2000 *Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei.* Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér.* Püski Kiadó, Budapest.

2006 *Folklórszimbólumok.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

TÁNCZOS ZSOLT SZERK.

1985 *A megismerés szemléletes formái.* Szöveggyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest.

VÁRNAGY ANTAL

1995 *Liturgika.* Lámpás Kiadó, Abaliget.

VEREBÉLYI ISTVÁN – ARATÓMIKLÓS ORBÁN

1989 *Liturgikus lexikon.* Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

VIRT ISTVÁN

2001 *„Elszakasztottad a testemtől én lelkemet”. A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

“MY MOTHER DOES NOT USE CANDLES! SHE
CANNOT SEE!”

The Candle as a Sacramental in the Peregrination from
Luminousness to Light

Light is the life-giving symbol of the sun. (Candle)light in Christianity is primarily a symbol of Christ, the Day of Justice and the Light of the World. *Smoke* conveys the prayers and devotion of the people to the gods above; it is the pictorial expression of the soul's ascension, and in traditional cultures, it is one means of exorcising evil. Today, candles are a favorite property of modern festivities and rituals; they have a secularized, aesthetic function.

Magyarfalu (*Arini* in Romanian) in Moldavia is a bilingual (Hungarian-Rumanian) Roman Catholic village of 1,500 residents. Social and cultural aspects of the community are greatly determined by its historical and religious past. In *local religious practice*, traditional, inherited magical systems are also important. It is difficult to separate the *mediating, guiding and influencing* functions of the candle as an *object of sacred acts and liturgy* (administering sacraments, private religious devotion) and as an *instrument of magical acts* (magic, counter-charm, divination). Examining the beliefs and notions surrounding the acts and the context in which the candle is used (form, method, time, event) may help us separate these functions. In local religious practice, the candle is used in the following cases: *individual magical practices* (e. g. warding off fear), *individual sacred events* (e. g. private devotion), *communal physical labor* (e. g. “burning bacon”), *communal magical acts* (e. g. warding off a storm) and *communal liturgical events* (e. g. requiem).

This paper discusses the *sacred functions* of the candle (the light and the smoke) as well as aspects of its use, both on the level of the individual and that of the community. The candle adds to the totality of the religious experience and the experience of the physically unattainable Supernatural.